

NAZƏNDƏ SABİR QIZI HACIYEVA
Gəncə Dövlət Universiteti
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
nazende.haciyeva1960@mail.ru

MİRZƏ ŞƏFİ VAZEH POEZİYASININ PSIXOLOGİYASI

Açar sözləri: yaradıcılıq, ədəbiyyat, dünya, sosial-siyasi, fəlsəfi, milliyyət, ictimai-siyasi xadim, problem, dünyagörüşü

Ключевые слова: творчество, литература, мир, общественно-политический, философский, национальность, социально-политический деятель, проблема, мировоззрение

Key words: creativity, literature, world, socio-political, philosophical, nationality, socio-political figure, problem, worldview

Bir epoxa arxada qalsa da, bütün digər sahələrdə olduğu kimi ədəbiyyatın dünyaya, dünya ictimai-fikir araşdırmalarına yeni məramla yanaşma tərzində təbii bir axarla müstəqil baxış dəyişməsi baş verməsini müşahidə etmək, yeni tarixi faktlara söykənib yazmaq, həqiqəti ortaya çıxarmaq mümkündür. Qabaqcadan vurğulayaq ki, ədəbiyyatda nəsillərarası baş verən müəyyən anlaşılmazlıqlarda Sovet dövründə bu amil aparıcı rol oynayırdı, qiymətləndirilirdi, lakin şəxsiyyətin bütün tərəfləriylə önə çıxması, siyasi-ideoloji yükəndən azad olması klassiklərə yanaşmada bütün çərçivələrin aradan götürülməsi hakim tendensiya çevrilmişdir. Əlbəttə, bütün bunlar dünyada baş verən proseslərlə bir başa səsləşir. Respublikamızın müstəqillik qazanmasından sonra dünyaya çıxışı, siyasi-iqtisadi münasibətlərin insanlararası əlaqələri yeni düz müstəviyə keçirilməsi bir-birindən qaynaqlanır və bir-biri ilə paralel şəkildə hərəkətdədir... Qadağan olunmuş mövzulara, klassikləri orijinal əsasında (Mirzə Şəfi Vazeh) tədqiqat vaxtı ilə uşaq marağı idi... Amma indi ulu öndər Heydər Əliyevin «Biz tariximizi, ədəbiyyatımızı yenidən yazmalıyıq» - deməsi M.Ş.Vazehi orijinal əsasında, sovet dövründə deyilənləri ümumiləşdirib, yeni tərzdə qiymətləndiririk... Əsil həqiqəti bu yolla ortaya çıxsın, biz buna çalışmışıq. Axı, dünya mədəniyyətinin hər bir sahəsində tabu yoxdur, bütün mövzular (klassiklərin yeni fikirlə tədqiqi) açıq hesab olunur, bu da öz növbəsində ali insan mifinin dağılmasına gətirib çıxarır. Bu yerdə «Tarix-tarixdir» deyən mütəfəkkir Heydər Əliyevin fikrinin köklərini daha dərin qatlarda axtarılmasını tələb edir. Ədəbi üfünqün sonsuzluğunda Mirzə Şəfi Vazeh Kərbəlayi Sadıq oğlunun poeziyası Avropaya intiqrasiya olunduğu sevinc doğurur. Aydın olur ki, Şərq tefəkkürü, həmişə Qərb tefəkkürünü reallığa yönəlmişdir. Dünya mədəniyyətinin korifeylərinin Mirzə Şəfi Vazehə heyranlığı da bununla bağlıdır... Bu məsələyə xüsusi diqqət yetirməmizin əsas səbəbi də budur. Belə ki, bu prosesdə «Psixi reallıq» «Psixika» və ya «Əql» qədər ziddiyyətli anlayışdır, onu məzmunu ilə şüur kimi başa düşürlər, başqaları «qaranlıq» və ya «şüuraltı» təsəvvürlərin mövcudluğunu mümkün sayırlar üçüncülər psixika sahəsinə

instinktləri aid edirlər, dördüncülər onları istisna edirlər. Böyük əksəriyyət psixikanı beyin hüceyrələrindəki biokimyəvi proseslər məcmusu hesab edir, bəzilərinə görə isə məsələn- M.Ş.Vazehin poeziyasında məhz psixika beyin qabığına fəaliyyət göstərməyə məcbur edir, bu poeziyadır, Qərb təfəkkürünü özünə tabe edir. Fridrix Bodensdetdə bu proses ola bilməzdi. O, Qərb təfəkkürünün psixoloji tabusu ilə doyurulmuşdur. Lakin bu insana inanmaq qabiliyyətinin Tanrını dərk etməyə imkan verdiyi dini baxışına qəti tərəfdar olmağa maneçilik törətmir. Tamah və şöhrət hissi Bodensdeti Qərb təfəkküründən ayıra bilməmişdir. Buradanda Qərbin yeni bəlası – elm və din arasında zidiyyət ortaya çıxır. Halbuki, Şərq təfəkküründə İslam müdrikliyi «Qurani-Kərim» kimi Səməvi kitaba bağlıdır. Məhəmməd Əleyhisalame göylərdən göndərilən «Qurani-Kərim»də elm və din, millətlər arasında fərq olmamışdı. Peyğəmbərimiz «İnsan beşikdən qəbirə gedincəyədək oxumalıdır». Bu Şərq təfəkkürünün qaynaqlandığı ilk mənbədir. Nizaminin «Xəmsə»si bu Səməvi kitabın dediyini özündə ehtiva etdiyinə görə Eynşteyni qabaqlamışdı... Biz doğrudan belə bir fikrə öyrənmişik ki, idrak özünün universal xarakterindən uzaq düşüb, nə vaxt isə yaxınlaşacaq və bu yaxınlaşma Şərq təfəkkürünə baş əyəcəkdir. Qərb İslam sözünün müdriklik olduğunu təsdiqləyəcəkdir. Buna görə demək olar ki, idrak az və çox dərəcədə şəxsi iş, subyektiv, hətta ixtiyari fenomen kimi M.Ş.Vazehdə daha güclü olub, kökünə bağlıdır, Şərq təfəkkürünün yaratdığı poeziyada (nəzərdə M.Ş.Vazehidir) «həyat var» deyən Qərb təfəkkürünə bağlı olan Karl Marks haqlıdır Şərq təfəkküründə yaşamaq, yaratmaq, cəmiyyətə xidmət çağırışı fenomenlikdir. Qərb təfəkküründə monastılarda güşənişinlik təbliğ olur. Tanrı bunu qəbul etmir. Qadın və qızları, hətta oğlanları manastra salmaq dünyanın boş qalmasını tezləşdirməkdir. Şərq təfəkküründə bu yoxdur...

XIX əsr Azərbaycan üçün uğurlu olmadı. Rus çarı Azərbaycanı tabeliyinə bağladı. Nikolayın zor gücünə özünə tabe etdiyi xanlıqlarda qayda-qanun yaratmaq üçün rus məmurlarını ailələrilə birlikdə xanlıqlara köçürdü. Məmur uşaqlarının oxuması üçün 1830-cu ildə Şuşada, 1831-ci ildə Nuxada, 1832-ci ildə Bakıda, 1833-cü ildə Gəncədə, 1837-ci ildə Şamaxı və Naxçıvanda məktəblər açıldı. Bu məktəblərdə azərbaycanlı uşaqlarının oxumasına da icazə verildi. Əsas məqsəd çarın özünə sdaqətli – Azərbaycan və rus dilini mükəmməl bilən tələbələr hazırlamaq idi. Bu siyasət guya yerli əhalini savadlandırmaq məqsədi daşıyırdı. Gəncədə açılan məktəb də bu siyasətlə bağlı idi. M.Ş.Vazeh də burada kolleqrafiyadan dərslər deyirdi. Bu məktəb onun dünyagörüşünü artırır, təlimin yeni metodlarını öyrədirdi... Onu da deyək ki, M.Ş.Vazeh ilk pedaqoji fəaliyyətə məscid mədrəsəsindən başlamış və burada M.F.Axundova dərslər edmiş, onu yeni ideyalara maraq göstərməyə yönəltdir.

Tiflis gimnaziyasında Azərbaycan dilinə ehtiyac yarananda M.F.Axundov müəlliminin Gəncədən Tiflisə çağrılmasını gimnaziya direktoruna məsləhət görmüş, gimnaziyanın hesabına ona ev kirələmiş və bu vəsait Maarif müdiri Uvarovun razılığı ilə olmuşdur. Vazehin pedaqoji fəaliyyətinin ikinci mərhələsi Tiflis gimnaziyası ilə bağlıdır. O, burada İ.İ.Qriqoryevlə birlikdə «Kitabi-türkü» adlı

dərslik hazırlamışdır, «Divani-hikmət» ədəbi məclisini burada davam etdirmişdir. O, burada rus ədəbiyyatından Aleksandr Veltmanın (Şərq poeziyasının mənəvi yetginliyi hiss olunurdu) şeirlərini xoşladığı üçün onlardan bəzilərini fars dilinə tərcümə etmişdi. Bu tərcümələrdən yalnız «Aydın fəcri nə üçün duman bürüdü» şeirinin tərcüməsi bizə gəlib çatmışdır.

A.Veltmanın əsərləri ilə onun maraqlanmasının səbəbi hər ikisinin dünyagörüşü arasındakı yaxınlıq ilə əlaqədar idi. XIX əsrin 40-cı illərində yaşayan rus şairi öz şeirlərində demokratik xırda-burjua ziyalılarının əhvali-ruhiyyəsini tərənnüm edirdi ki, bu da xırda sənətkar təbəqəsi içərisindən çıxan Mirzə Şəfi Vazehin ruhuna uyğun gəlirdi.

M.Ş.Vazeh 1820-ci illərdə gəncədə təşkil etdiyi «Divani-hikmət» (Hikmət – evi.) ədəbi məclisini sonralar Tiflis gimnaziyasında da davam etdirmişdir.

Tiflisdə davam etdirilən «Divani-hikmət» məclisində iştirak edənlərin əksəriyyəti onun şagirdləri və yaxın dostları idi. Gəncə məclisindən fərqli olaraq Tiflisdə təşkil olunan «Divani-hikmət» beynəlmiləlçi idi. Burada A.A.Bakıxanov, İ.İ.Qriqoryev, M.F.Axundov, Mirzə Yusif, Vidadi, Ağa İsmayıl Zəbih, Fazil xan Şeyda, F.Bodenşted, Mirzə Mehdi Zəbih, İ.İ.Qriqoryev, Q.Rozen, L.Z.Budaqov kimi tanınmış ziyalılar iştirak edirdi. Məclisin (bütövlükdə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən məclislərin hamısında) iştirakçılarının çoxu M.Füzuli və M.P.Vaqif ədəbi məktəblərinə mənsub olan dünyagörüşləri yetgin insanlar idi. Onların əksəriyyəti nəzirə yazsalar da, hər birisinin özünəməxsus bədii ifadə vasitələri, sözü və bədii naxışı olmuşdur. Vaqif ədəbi məktəbinin nümayəndələri isə əsasən qoşma şəklində yazmağa meyl göstərmişlər.

M.Füzuli ədəbi məktəbinə mənsub olanların əsərlərində dövrədən şikayət («Fələklər yandı ahımdan, muradı şəmi yanmazmı») əsas yer tutduğu halda Vaqif ədəbi məktəbinin nümayəndələri gözəlin xarici görkəmini-gözünü, qaşını, təsvir edir; «Kür qırağının seyrangah edən» telli, toqqalı gəlini behişt hurisi adlandırırdı.

«Divani-hikmət»in üzvlərinin yaradıcılığında sevgi motivləri ilə bir sırada ictimai motivlər də güclüdür. İctimai motivlərin güclülüyü Q.Zakirin «Çıxmadı qurtulaq dərdi-bəladan, gündə bir zaqonu görən canımız» sözlərini yada salır. Zakir gözəllərin xaricini deyil, mənəvi aləmini tərənnüm edirdi. Əsil gözəllik mənəvi aləmdir.

«Divani-hikmət» məclisinin əsas xüsusiyyətlərindən biri yaxşı şeir yazmaq uğrunda yarış, qızın ədəbi və fəlsəfi mübahisələr gedirdi; F.Bodenşted yazır ki, bu mübahisələrin çoxu Mirzə Şəfi Vazehlə Bakıxanov arasında cərəyan edirdi.

«Divani-hikmət»də ən əvvəl şeir oxunur və sonra oxunan şeir haqqında mübahisə açılırdı və bu şeirlərə çox zaman Vazeh qiymət verirdi. Məclisin sədri Mirzə Şəfi Vazehin özü idi.

Xoşbəxtliyə can atmaq təşəbbüsü – Mirzə Şəfi şeirlərində irəli sürülən etik fikirlərin əsas amilidir. Şairin diqqət mərkəzində duran yalnız insandır – bütün izzirab və sevinci, xoşbəxtlik və bədbəxtliyi, məhəbbət və nifrəti ilə birlikdə götürülən insan. Xoşbəxtlik uzaqda deyil. Lakin onu görmək, əldə etmək lazımdır! Dindar

fırılacaqılar isə, var qüvvələri ilə buna maneçilik törədir. Çünki onlar yaxşı bilirlər ki, xoşbəxtliyə çatan kəs onların məscidinə ayaq basmaz. Şair göstərir ki, xalqın böyük bir kütləsi savadsızdır. Buna görə də, onların gözüünü açmaq lazımdır. Xalq ancaq öz bədbəxtliyini dərk etdikdən sonra bədbəxtlikdən xilas olmaq uğrunda mübarizə apara bilər. Mirzə Şəfiyə görə, bu sahədə əsas vasitə xalqı maarifləndirməkdir. Bu işdə Mirzə Şəfi poeziyanın roluna böyük qiymət verir.

Mirzə Şəfi poeziyanın ictimai rolunu unudan, qulağı oxşayan boş məzmunlu qafiyəpərdazlıqla məşğul olan, ömrü boyu güldən, bülböldən, hicran və vüsaldan, günəşdən və aydan, cənnət və cəhənnəmdən “mızıldayan” şairləri lağa qoyur:

Sizin tutduğunuz bu yol asandır,
Fəqət axmaqlarçün “ürəkaçandır”.
Şeiriniz ürəyi gətirməz coşa,
Qanan kəslər üçün bəladır başa!

Mirzə Şəfi şeirlərində insanı həyatdan zövq almağa çağırır. Lakin bu onun əxlaqi görüşlərinin yeganə məğzini təşkil etmir. Şair özünün maarifçilik ideyalarında insanı mənən, ruhən təmizləyən məhsuldar əməyin roluna da böyük əhəmiyyət verir. Mirzə Şəfi əməyə, əsasən, əxlaqi bir kateqoriya kimi baxır.

Qadın azadlığı məsələsi Mirzə Şəfi poeziyasında xüsusi yer tutur. Şair deyir ki, Şərq gözəlinin qara çadra altında gizlənən üzündən çadranı atması lazımdır ki, bəşəriyyət həyatın ən gözəl nemətlərinin birindən məhrum olmasın. Bu cəhətdən “Tulla çadranı” şeiri xarakterikdir.

Tulla gəl çadranı... görünsün üzün,
Gül də gizlədərmə de, bağda özün?
Səni qadir Allah, ey incə çiçək,
Yaratmış dünyaya verməkçin bəzək.
De, bunca lətafət, bunca məlahət,
Solsun dar qəfəsdə nəçin, nəhayət?! [4,189]

Şair yoxsulluğa dünyada ən böyük, hətta ölümdən də dəhşətli bir hadisə kimi baxır. Yoxsulluq, ehtiyac Mirzə Şəfiyə görə, ən ağıllı adamın belə qururunu sındırır; onu elə adamlara tabe edir ki, onların qarşısında boyun əyməkdənsə, ölüm yaxşıdır. Ehtiyac şəriyyətin düşmənidir. Şair “yoxsulluq” və “bədbəxtlik” haqqında danışsa da, onlardan qurtarmağın yolunu müdriklikdə, ağılda, insanın möhkəm iradə və mənəvi yüksəkliyində görür. Şair bəzən öz oxucusuna təsəlli verir. Ruhdan düşməməyə, gözəl gələcəyə ümid bəsləməyə çağırır. O deyir ki, elə bir varlıq yoxdur ki, əzabdan azad olsun. Lakin hər gecənin bir gündüzü var! Hər şeyi ürəyinə salma, çünki hər şey dəyişir.

Mirzə Şəfinin şeirlərində dini xurafata qarşı mübarizə ideyası mühüm yer tutur. Şair göstərir ki, insan bir dəfə dünyaya gəldiyi və onun iki həyatı olmadığı üçün, o biri dünyaya ümid bəsləməməli, yer üzündə xoşbəxt olmağa çalışmalıdır. Cənnəti bu dünyada axtarmaq lazımdır, xoşbəxtlik göylərdə deyildir.... O bu barədə çoxlu qısa kəlamlar, aforizmlər yazır. Şairin qənaətinə görə, bu cür şeirlər xalqa asanlıqla çatır, onların qəlbinə tez təsir edir və çox yaşayır. Mirzə Şəfinin hətta ayrı –

ayrı din formalarının mahiyyətini eyniləşdirilməsi belə onun düşmənləri olan mollaların xüsusi nifrətinə səbəb olurdu.

Mirzə Şəfinin bədii yaradıcılığı, onun əsərlərində irəli sürdüyü ictimai – fəlsəfi ideyalar xalqımızın mədəniyyət tarixində xüsusi yer tutur. Şairin yaşadığı dövrdə həmin ideyalar bütün köhnə cəmiyyətə, onun həyat tərzinə və geri qalmış görüşlərinə qarşı çevrilmişdi.

O dövrdə köhnə cəmiyyətə, islam dini və şəriət qaydalarına qarşı az adam belə açıq, cəsarətlə çıxış edə bilirdi. Buna görə Mirzə Şəfi müəyyən mənada tək idi. Lakin onun hər halda M.F.Axundov kimi bir ardıcılı da var idi.

Mirzə Şəfi öz ədəbi fəaliyyəti ilə Azərbaycanda bütün sonrakı ictimai fikrin inkişafına verdiyi güclü təkanın nəticələrini görə bilmədi. Lakin onun ideyaları getdikcə yayıldı. M.F.Axundov, H.B.Zərdabi, S.Ə.Şirvani, M.Ə.Sabir və başqa ədib və mütəfəkkirlərimiz tərəfindən davam və inkişaf etdirildi.

Ədəbiyyat:

6. Qasımzadə, F. Mirzə Şəfi Vazeh. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 3 cildə. C. 2. – Bakı, Azərbaycan SSREA-sı Nəşriyyatı, 1960.
7. Vazeh Mirzə Şəfi (1794-1852): Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. C. 2. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının Baş redaksiyası, 1983.
8. Mirzə Şəfi Vazeh (1792-1852): Bakı, Gənclik, 1979 .
9. Bayramov A. Mirzə Şəfi Vazehin ədəbi irsi. – Bakı, Yazıçı, 1980
- 10.

Xülasə

MİRZƏ ŞƏFİ VAZEH POEZİYASININ PSİXOLOGİYASI

Bütün digər sahələrdə olduğu kimi ədəbiyyatın dünyaya, dünya ictimai-fikir araşdırmalarına yeni məramla yanaşma tərzində təbii bir axarla müstəqil baxış dəyişməsi baş verməsini müşahidə etmək, yeni tarixi faktlara söykənib yazmaq, həqiqəti ortaya çıxarmaq mümkündür. Qeyd etmək lazımdır ki, ədəbiyyatda nəsillərarası baş verən müəyyən anlaşılmazlıqlar Sovet dövründə aparıcı rol oynayırdı. Lakin şəxsiyyətin bütün tərəfləriylə önə çıxması, siyasi-ideoloji yükədən azad olması klassiklərə yanaşmada bütün çərçivələrin aradan götürülməsi hakim tendensiya çevrilmişdir. Əlbəttə, bütün bunlar dünyada baş verən proseslərlə bir başa səsleşir. Respublikamızın müstəqillik qazanmasından sonra dünyaya çıxışı, siyasi-iqtisadi münasibətlərin insanlararası əlaqələri yeni düz müstəviyə keçirilməsi bir-birindən qaynaqlanır və bir-biri ilə paralel şəkildə hərəkətdədir... Amma indi ulu öndər Heydər Əliyevin «Biz tariximizi, ədəbiyyatımızı yenidən yazmalıyıq» - deməsi M.Ş.Vazehi orijinal əsasında, sovet dövründə deyilənləri ümumiləşdirib, yeni tərzdə qiymətləndiririk... Biz əsil həqiqətin bu yolla ortaya çıxmasına çalışmışıq. Ədəbi üfünə sonsuzluğunda Mirzə Şəfi Vazeh Kərbəlayi Sadiq oğlunun poeziyası Avropaya inteqrasiya olunması sevinc doğurur. Aydın olur ki, Şərq təfəkkürü,

həmişə Qərb təfəkkürünü reallığa yönəltmişdir. Dünya mədəniyyətinin korifeylərinin Mirzə Şəfi Vazehə heyranlığı da bununla bağlıdır.

Summary

PSYCHOLOGY OF MIRZA SHAFI VAZEH'S POETRY

Dos.N.S.Hajiyeva

As in all other fields, it is possible for literature to approach the world, world public opinion studies with a new zeal, independent view change with a natural flow observe the occurrence, write based on new historical facts, and reveal the truth. It should be noted that certain intergenerational misunderstandings in literature played a leading role in the Soviet era. However, the emergence of personality in all its aspects, freedom from political-ideological burden, the removal of all frameworks in the approach to classics has become the dominant trend. Of course, all this coincides with the processes taking place in the world. After the independence of our republic, the access to the world, the transfer of political-economic relations and people-to-people relations to a new flat level originate from each other and are moving in parallel with each other... But now saying the great leader Heydar Aliyev "We must rewrite our history and literature" - we have summarized what was said in the Soviet era on the original basis M.Sh.Vazeh's and evaluated it in a new way... We have tried to reveal the real truth in this way. In the infinity of the literary horizon, the integration of the poetry of Mirza Shafi Vazeh Karbalayi Sadıq oğlu into Europe is a source of joy. It becomes clear that Eastern thinking has always focused Western thinking on reality. The admiration of Mirza Shafi Vazeh by the luminaries of world culture is related to this.

Резюме

ПСИХОЛОГИЯ ПОЭЗИИ МИРЗЫ ШАФИ ВАЗЕХА

Доц.Н.С.Гаджиева

Как и во всех других областях, литература может найти подход к миру, изучить мировое общественное мнение с новым рвением, самостоятельно изменить точку зрения естественным образом, наблюдать за происходящим, писать, основываясь на новых исторических фактах, и раскрывать истину. Следует отметить, что ведущую роль в советскую эпоху играли определенные межпоколенческие недопонимания в литературе. Однако доминирующей тенденцией стало возникновение личности во всех ее аспектах, освобождение от политико-идеологического груза, снятие всех рамок в подходе к классике.

Конечно, все это совпадает с процессами, происходящими в мире. После обретения нашей республикой независимости выход в мир, перевод политико-экономических отношений и отношений между людьми на новый плоский уровень возникают друг из друга и движутся параллельно друг другу... Но теперь из высказываний великого лидера Гейдара Алиева «Мы должны переписать нашу историю и литературу», - М.Ш. Вазеха мы обобщили сказанное в советское время на исходной основе и по-новому оценили это... Мы постарались раскрыть настоящую правду таким образом. В бесконечности литературного горизонта интеграция поэзии Мирзы Шафи Вазеха Кербалаи Садыг оглу в Европу является источником радости. Становится ясно, что восточное мышление всегда фокусировало западное мышление на реальности. С этим связано восхищение Мирзой Шафи Вазехом корифеев мировой культуры.

Rəyçi: Axundova Nəzmiyə M. q.